

İLETİŞİM İNKILABI VE MİLLÎ KÜLTÜR

İSMAİL SOYSAL*

Kitle iletişim araçları (mass communication media) teknolojinin son 15-20 yıl içinde baş döndürücü bir hızla gelişmesi toplumlara eğitim ve ekonomi alanlarında büyük yararlar sağlarken, onlar için kimi moral ve kültürel sorunları da ortaya koymaktadır. “İletişim patlaması” ya da “iletişim inkılabı” denilen bu olgu uluslararası ilişkilerde de etkisini göstermiş, özellikle onun ulusları birbirine yaklaştıracığı, dolayısıyla dünya barışını güçlendireceği, teknoloji transferini hızlandıracağı, çağdaş eğitimin yayılmasına yararlı olacağı ve, farklı kültürleri birbirine tanıtarak, sağlıklı kültür sentezleri yaratacağı ileri sürülmüştür. Ancak, böyle bir gelişmenin özellikle geri kalmış ülkeler için olumsuz sonuçlar da doğurduğu, hatta tehlikeler yarattığı yolunda şu savlar da dile getirilmiştir: Haberleşme (information) ve iletişim (communication) araçlarına sahip olma bakımından¹ gelişmiş ülkelerle gelişme süreci içinde olanlar arasındaki uçurum daha da derinleşmektedir. Geri kalmış ülkeler kendi seslerini duyurmak olanağını sahip değildirler. Bunlar kültür varlıklarını koruyamayacaklar, gelişmişlerin “kültür emperyalizmi” altında kalıp, moral ve sosyal gerimler içinde, ulusal kişiliklerini yitirecekler, dışa bağımlı ikinci sınıf toplumlar durumunda kalmağa mahkûm olacaklardır.

Çağımızın bu çok önemli konusu, bir yandan kültürel antropoloji çerçevesinde incelenirken, öte yandan “communication” ya da

* İsmail Soysal, Emekli Büyükelçi.

¹ “Information” terimi daha çok haber, haber alma ya da verme ve bunun süreci anlamına gelirken, “communication” haber, bilgi, görüntü, ses, müzik vb. tüm olayların kitlelere iletilmesi sürecini göstermektedir. Ne var ki, özellikle Amerika Birleşik Devletlerinde, “information” konusu çok kez “communication” kapsamı içine sokulmaktadır. “Communication”ın Türkçeye “iletişim” olarak çevrilmesi kanımızca anlambilim bakımından çok yerinde olmuştur. Buna karşılık, “information”, Batı dillerinde olduğu gibi, bizde de çeşitli anlamlarda kullanılmakta (haberler, haber alıp verme, tanıtım vb.), o nedenle “haberleşme” olarak çevirisi bu kavramı bütünüyle karşılamamaktadır.

“mass media” adları altında bir inceleme disiplini niteliğini kazanmıştır. Konunun tartışıldığı uluslararası forum ise UNESCO olmuştur. Burada, gelişme sürecindeki ülkeler temsilcileri haberleşme araçlarının gelişmiş ülkelerin tekeli altında bulunmasına karşı çıkmışlar, uzun tartışmalar sonucunda, dünyada “haberleşme ve iletişimde yeni bir dünya düzeni” kurulması gereği üzerinde, 1980 yılında bir uzlaşma kararı alınmasını sağlamışlardır.

Türkiye’de iletişim konusu Basın-Yayın, Gazetecilik, Radyo-Televizyon okullarında, hem kuramsal, hem de pratik yönleriyle incelenmektedir. Bu arada, Dünya İletişim Yılı çerçevesinde 26-28 Eylül 1983’de İstanbul’da UNESCO Türkiye Millî Komisyonunca düzenlenen “İletişim Teknolojisindeki Gelişmelerin Basına ve Ulusal Kültürlere Etkisi” konulu uluslararası seminer gerçekten çok başarılı olmuştur. Bizzat izlemek fırsatını bulduğumuz bu seminerde Türk, Batılı ve Üçüncü Dünya ülkelerinden pek çok bilim adamı, uzman ve gazetecinin bildirileri ya da tartışmalara katkıları ülkemizin bu konu karşısındaki durumu ve ileride yapılması gereken işler bakımından öğretici bir nitelik taşımıştır.

İletişim araçları tüm dünyada, özellikle gelişmiş ülkelerde, giderek çeşitlenmiş ve hızlanmış, böylece daha geniş kitlelere hizmet götürmeğe başlamıştır. Kitap, gazete, dergi, poster vb.; telgraf, telefon, teleks; radyo, radyolink, radyo-teleprinter, radyo-telefon; fotoğraf, telefoto, radyofoto, mikrofilm, factsimile; müzik plâkları ve teypleri; film, televizyon, kablolu T. V., video-kaset; uzaya fırlatılan iletişim uyduları (telestar vb.), bilgi bankası ve oradan bürolara, evlere yollanan elektronik gazete (videotex, telematik) gibi bu araçlar topluma haber, bilgi veriyor, onları eğitiyor, eğlendiriyor (müzik, dans, tiyatro, opera, spor), ticarî reklâm, siyasal ve kültürel tanıtma hizmetleri görüyor.

İletişim araçlarının, bilgi sayarlarla birlikte, üretimi bugün Amerika Birleşik Devletlerinin gayri sâfi millî hasılasında 1/3 oranında bir yer almaktadır. Japonya, Federal Almanya, İngiltere, Fransa gibi ülkelerdeki oran da onu izlemektedir. Bunun yanı sıra, program yapımcısı olarak da, başta ABD, başlıca Batı ülkeleri dünyaya adetâ egemen durumdadırlar. Sinema filmleri ya da belgesel filmler, video filmleri, plaklar, teypler, Associate Press, United Press International, France-Presse, Reuter’s başta olmak üzere, uluslararası büyük haber ajanslarının haber bültenleri ve foto servisleri,

dünyanın her tarafında dinlenen radyolar, okunan yabancı gazeteler ve dergiler, büyük ölçüde gene bu ülkelerin elinde bulunmaktadır.

Makalemizin konusu hem bir ülke içinde iletişim, hem de “uluslararası iletişim” çerçevesine girmektedir. Bu çerçevede konular şöyle sıralanabilir: 1) İletişim kavramı ve sistemleri; 2) Habercilik yani haber ajansları, gazeteler, dergiler; 3) Basın rejimleri ve haberleşme özgürlüğü; 4) Ulusal kalkınmada kitle iletişim araçlarının rolü; 5) Propaganda ve siyasal tanıtma; 6) Radyo-Televizyon sistemleri ve uluslararası bağlantılar; 7) Reklâm ve halkla ilişkiler; 8) Kültür ilişkileri ve iletişimi; 9) Uluslararası iletişimi düzenleme çabaları (UNESCO’nun çalışmaları), 10) İletişim alanında araştırmalar.²

Öte yandan, iletişimin milli kültürleri etkilemesi milli kültür kavramına değinmeği gerektiriyor. Ayrıca, milli kültürde ortaya çıkan değişimler ve yabancı kültürlerin etkileşim süreçlerini ele almak zorunluğu doğuyor. Bu değişim ve etkileşim süreçlerinin iletişim araçlarıyla hızlanması, bunun da bir çok olumlu ya da olumsuz sonuçlar ortaya koyması gerçeğini aydınlatmak gereksinimi duyuluyor. Tüm bu konuları anlatırken Türkiye’nin durumu üzerinde özellikle durmanın yararlı olacağı kuşku götürmüyor.

İşte bu nedenlerle, biz, konumuzu böylece kısaca ortaya koyduktan sonra, önce iletişim olgusunu, arkasından millî kültür ve bunun etkilenmesi sürecini, daha sonra da, iletişimin millî kültürler üzerindeki etkilerinin olumlu ve olumsuz yanlarını aydınlatmağa çalışacağız.

* * *

² Uluslararası iletişim konusunda yayımlanan yapıtların büyük çoğunluğu Amerika Birleşik Devletlerinde ortaya konulmuştur. Bunlar üzerinde bir fikir edinmek üzere bkz., “*International Communication*”, editör: Fischer ve Merril, New York, 1970; “*Mass Media, Education and Better Society*”, J. Syein, Chicago, 1979; “*Mass Media and National Development*”, Wilbur Schramm, Stanford University, 1967; “*Process and Effects of Mass Communication*”, editör: W. Schramm ve D. Roberts, Urbana, 1977; “*Communication and Change*”, editör: W. Schramm ve D. Lerner, Honolulu, 1976. Bunların kaynakçalarında daha başka yapıtların ve UNESCO yayınlarının adları da bulunmaktadır.

I. İLETİŞİM OLGUSU VE TÜRKİYE

Guttenberg 15. yüzyılın ortalarında tipografyayı bulup bununla ilk kitabı basmasından tam 272 yıl sonra, Mors elektrikli telgrafi insanlığın hizmetine koymuştu. 20 yıl sonra fotoğraf çıkacak, 1872'de sinema hizmete girecek, 4 yıl sonra Bell telefonu bulacak, 1885'de de Hertz radyo dalgalarının varlığını ortaya koyacak, 1895'de ise Marconi telsiz telgrafla ilk mesajları yollamağı başaracaktı. 20. yüzyılda ilerleme, 1920'de Amerika'da ilk radyo yayınlarıyla sürdürülecek, bunu 1954'de televizyon yayınları izleyecek, ve 1962'de telestar adlı iletişim uydusu uzaya fırlatılacaktı. Artık dünya iyice küçülmüştü. Ülkeler arasındaki sınırlar önleyici birer duvar olmaktan çıkıyordu. Bilgi sayarların ortaya çıkması ise, iletişim araçlarının işlevini düzenlemek ve son denli hızlandırmakla gelişmeye elektronik bir boyut getirmiştir.

Osmanlı döneminde, Türkiye iletişim hareketinin çok gerisinde kalmıştı. İbrahim Müteferrika'nın ilk Türk basımevini 1727'de hizmete sokması Guttenberg'inkinden 272 yıl sonra olmuştu. Daha sonra bulunan iletişim araçlarının Türkiye'ye gelmesi fazla gecikmemişse de, bunların yayılması çok zaman almıştı. Cumhuriyet döneminde radyo yayınlarının başlaması Batıya göre 6 yıl, televizyon yayınlarınınmki de 12 yıllık bir gecikme ile gerçekleşmişti. Buna karşılık, bilgisayarın kullanımı çabuk gelişmiştir. Video ve video-kasetlerin yayılması ise hemen hemen Batı ülkelerindeki hızı bulmuştur.

Bugün dünyada, başlıca kitle iletişim araçları bakımından, Türkiye ortalarında, hatta ortanın önlerinde yer almaktadır. 1983 yılında yapılan bir hesaba göre,³ Türkiye'de yaklaşık 3 milyon gazete çıkmakta olup bu, 1000 kişiye 74 gazete düşmesi gibi oldukça ileri bir düzeyi göstermektedir. (Almanya'da 289, Fransa'da 214, İtalya'da 113, Yunanistan'da 107). Bunun yanı sıra, bugün Türkiye'de — tranzisterler dışında — 5 milyon dolayında radyo, gene bu sayıda televizyon, yaklaşık bir milyon da video bulunduğu anlaşılmaktadır.⁴

³ Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, 1983, cilt. 1, s. 231.

⁴ İletişim Teknolojisindeki gelişmelerin ulusal kültürlerle ve basına etkileri konulu uluslararası seminerde (İstanbul, Eylül 1983) Doç. Dr. Oya Tokgöz'ün bildirişi ve Basın-Yayın Genel Müdürlüğünün çıkardığı "Türkiye 1983" adlı Yıllık, s. 415-416.

Radyo şebekesi bakımından oldukça iyi bir düzeye varılmıştır: Yurdun her yerinde en az iki ayrı radyo dinlenmesi hedefine ulaşabilmek için, 4574 kw. toplam gücü olan 10 tane yüksek güçlü uzun ve orta dalga radyo verici istasyonu hizmete sokulmuştur. Bunlar TRT-1 ve TRT-2 adı altında şebeke yayını yapmaktadır. Birincisi Türkiye nüfusunun % 96,8'ini, ikincisi ise gene toplam nüfusun % 67,6'sını kapsamaktadır. Böylelikle, ülke nüfusunun % 98'i en az bir radyo dinleyebilmektedir. İkinci bir radyonun da dinlenebilmesi oranı kurulmakta olan Ağrı, Denizli ve Malatya radyolarıyla artacaktır. Öte yandan, frekans modülasyonlu (FM) radyo yayın şebekesi ile TRT - 3 yayınları sürdürülmektedir. Bunun için 24 istasyondan, nüfusun % 57'sini kapsayan yayın yapılmaktadır. Yurt dışı yayınlarına gelince, Ankara'da her biri 25 kw gücünde iki vericiyle, kısa dalga üzerinden, "Türkiye'nin Sesi" adı ile, Avrupa, Kuzeydoğu Amerika, Ortadoğu, Kuzey Afrika, Balkanlar, Güneybatı Asya, Kuzeybatı Asya, ve Güneydoğu Asya'ya, yerine göre Türkçe, İngilizce, Fransızca, Almanca, Arapça, Elence, Bulgarca, Romence, Sırpça-Hırvatça, Urduca, Farsça, Arnavutça, Macarca, Rusça, Çince ve Azerice haber, yorum, söz ve müzik programları sürdürülmektedir.

1968 yılından beri Ankara'da yapılan televizyon yayınlarının ancak 1 Temmuz 1984'de tam olarak renkliye geçmesi beklenmekteydi. Devlet uzun yıllar, elektrikten tasarruf için ya da tesis ve alıcı harcamalarını sınırlı tutabilmek üzere, hem şebekenin genişlemesi işini yavaş tutmuş, (Bugün Türkiye yüz ölçümünün % 83'ünde TV yayınları alınabilmektedir) hem de yayın saatlerini kısıtlamıştır. Bundan başka, büyük bir gereksinim olmasına karşın, ikinci bir kanalın kurulmasını geciktirmiş bulunmaktadır. Oysa 10 milyon nüfuslu Portekiz gibi bir ülkede bile 4-5 yıldır ikinci bir kanal hizmettedir. TRT televizyon programlarının yaklaşık 1/3'ü yabancı filmlerden oluşmaktadır. Video-kasetlerle gösterilen filimlerin tümüne yakını da yabancı yapımlardır.

Habercilikte toptancı durumunda olan haber ajanslarına gelince: Türkiye'de 1950 yılına dek, bizzat Atatürk'ün 1920'de Ankara'da kurduğu Anadolu Ajansı gerek iç, gerek dış haberleri toplayıp basına, radyoya ve yabancılara yayan tek kuruluş olmuştur. Katılma payının çoğunluğu devletin olan bu Anonim Ortaklık bugün de en geniş ve etkin ajanstır. 1950'de ilk özel ajans olarak İstanbul'da Türk Haberler Ajansı kurulmuştur. Onu izleyen öteki özel ajanslar sırasıyle

şunlardır: 1954'te Ankara'da İKA (İktisâdî Haberler Ajansı), 1964'te İstanbul'da Hürriyet Haber Ajansı (haber, fotoğraf ve TV filmi), 1969'da Ankara'da Ekonomik Basın Ajansı, 1972'de Ankara'da Ankara Ajansı, 1973'te Ankara'da Ajans Tüba (ekonomik, sosyal ve iletişime ilişkin), 1976'da Ankara'da Akdeniz Haber Ajansı, 1980'de Ankara'da Ulusal Basın Ajansı, 1980'de Ankara da Filma Film Ajansı ve gene 1980'de Milliyet Haber Ajansı, 1983'te Ankara'da AVA Televizyon Haber Ajansı. Bunların hepsi bugün çalışma içindedir.⁵

Yukarıda kısaca bilgi verdiğimiz bu kitle iletişim araçları içinde Türkiye'de bugün en hızlı gelişme televizyon ve videoda görülmektedir. 5 milyon renkli, renksiz televizyon alıcısı ile 1 milyon video ve onlarda gösterilen kasetlerin, kaba bir hesapla, değeri 3 milyar doları aşmaktadır. Bu durum Türk toplumunun televizyon ve videodan beklentilerinin bir göstergesidir.

II. MİLLÎ KÜLTÜR KAVRAMI

Önce kültür ve milli kültür kavramlarına kısaca değinmekte yarar vardır: Kültürün bugünkü anlamda yani toplumların yaşam biçimi olarak incelenmeğe başlanması oldukça yenidir, denilebilir. Yaklaşık yüz yıl önce başlayan bu incelemeler giderek önemini arttırmış, İkinci Dünya Savaşından sonra, bağımsızlığına kavuşan pek çok topluluğun ulusal kişiliğe sahip olma çabalarına temel olmuştur. 19. yüzyılın sonlarından beri Batılı antropolog, etnograf ve sosyologların yaptıkları kültür tanımları 150'yi geçmektedir. Örneğin, geçen yüzyılın tanınmış sosyologu Durkheim kültürden "kişilerin hareket, düşünüş ve duygulanma biçimlerini içeren sosyal faaliyetlerini" anlamış, İngiliz antropologları kültürü "toplumların düşünce ve davranış biçimi, inançları, değerler sistemi, simgeleri ve teknikleri" olarak görmüş, bu arada Tylor kültür ile uygarlığı aynı anlamda almış ve şu tanımlı yapmıştır: "Kültür bilgileri, inançları, sanatı, hukuku, morali, töreleri ve kişinin, toplumun bir üyesi olarak, edindiği tüm istidat ve alışkanlıkları içeren karmaşık bir bütündür". Zamanımızda, Fransız düşünürü Prof. Duverger "kültür, bir insan toplumunda, kişilerin uyması beklenen hareket, düşünce ve duygu

⁵ Türkiye, 1983, *ibid*, s. 417-420.

biçiminin ahenkli bir birleşimidir” demektedir.⁶ Günümüzün birçok Amerikalı bilim adamı da kültürü kısaca “yaşam biçimi” (ways of life, ways of designs), “bir topluluk mensuplarının doğa ile ya da kendi aralarındaki ilişkilerinin düzeni”, “belirli bir topluma özgü davranış biçimi”, ya da bir uygarlık çerçevesinde ele alınarak, “geniş ve karmaşık, örgütlenmiş bir toplumun parçalarına özgü davranış biçimi” diye tanımlamaktadır.⁷ Kültürel yaşamdaki değişim üzerinde çeşitli kuramlar ortaya koyan antropologlar, çoğu kez, uygarlığı kültürün daha yayılmış, örgütlenmiş, kentleşmiş, çeşitli teknikler ve uzmanlık dalları ortaya koymuş bir biçimi olarak görmektedirler.⁸

Türkiye’ye kültür kavramı Ziya Gökalp tarafından “hars” sözcüğü ile sokulmuştur. Gökalp kültür ile uygarlığı ayırmış ve uygarlığı maddesel anlamda görmüştü. Ona göre Türk toplumu Batı uygarlığını benimsemeli, ancak bu arada Türk kültürünü tehlikeye düşürmemek için, önce bu kültürü geliştirmeliydi.⁹ Gökalp’in bu düşüncesi çağdaş Türkiye’yi geniş ölçüde etkileyecekti.

Atatürk kültür ve uygarlık konuları üzerinde çok durmuştu. Türk toplumunun çağdaş (Batı) uygarlığı içinde yer alması gerektiğine inanan Atatürk daha 1923’te şöyle diyordu: “Ülkeler çeşitlidir, ama uygarlık birdir. Bir ulusun ilerlemek için bu tek uygarlığa katılması gerekir. Osmanlı İmparatorluğunun gerilemesi kendisini Avrupa uluslarına bağlayan bağları kestiği gün başlamıştır. Bu bir yanlış olmuştur, buna yeniden düşmeyeceğiz. Siyasetimiz, geleneklerimiz ve çıkarlarımız bizi, düşünce biçimi bakımından, bir Avrupalı Türkiye, daha doğrusu Batıya yönelmiş bir Türkiye kurmağa itmektedir. Biz Türkler her zaman Doğudan Batıya doğru yürüdük. Vücudlarımız Doğuda ise düşüncelerimiz Batıya yönelik olmuştur. Uygarlığı benimsemek isteyip de Batıya yönelmemiş ulus var mıdır?”¹⁰ 1930 yılında da şöyle demişti: “Bence uygarlığı kültürden ayırmak güçtür ve gereksizdir. Kültür bir insan toplumunun a) devlet yaşamında, b) düşünce yaşamında yani bilimde, sosyolojide

⁶ “*Sociologie de la politique*”, Maurice Duverger, Paris, 1973, s. 101.

⁷ “*An Introduction to Anthropology*”, Beals ve Hoiyer, New York, 1967, bölüm 22

⁸ “*Encyclopedia Britannica*”, Civilization.

⁹ “*Türkleşmek*”, Ziya Gökalp, s. 34-35.

¹⁰ *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, Ankara 1961, cilt 3, s. 68, Fransız gazeteci Pernot’ya Cumhuriyet’in kurulduğu gün verdiği demeç.

ve güzel sanatlarda, c) ekonomik yaşamda yapabileceği şeylerin sentezidir".¹¹ Atatürk, Türk ulusunun kendine özgü kişiliğini de belirtmekten geri durmamıştır. Şöyle diyordu: "Türk milliyetçiliği, ilerleme ve gelişme yolunda ve uluslararası temas ve ilişkilerde tüm çağdaş uluslara koşut ve onlarla ahenk içinde yürümekle birlikte, Türk toplumunun kendine özgü karakterini ve başlıbaşına bağımsız kişiliğini saklı tutmaktır".¹² Kültür ve uygarlığın dinamik bir kavram olduğunu da şöyle belirtiyor: "Uygarlık yolunda başarı yeniliğe bağlıdır. Yaşantıya egemen olan kuralların zamanla değişmesi, gelişmesi ve yenilenmesi gerekir. Uygarlığın bulguları, tekniğin harikaları dünyayı değişiklikten değişikliğe uğrattığı bir dönemde, yüzlerce yıllık köhne anlayışlarla geçmişe saplanıp kalarak varlığını sürdürebilmek olanaksızdır.¹³ Çünkü ona göre "uygarlık öyle güçlü bir ateştir ki, ona yabancı kalanları yakar, yok eder".¹⁴

Görülüyor ki, Atatürk çağdaş kültür ve uygarlık anlayışını çoktan sezmiş ve Türk ulusunu "çağdaş uygarlık düzeyine çıkarmak" amacını benimsemiştir. Başka bir deyişle Türk ulusu, Batı uygarlığı içinde kendine özgü kişiliği ile yer alacaktır. Bu kişiliğin kökeninde Türk dili, tarihi ve karakteri başta olmak üzere, çeşitli öğeler bulunduğu birçok konuşmalarında değinmiştir.

"Millî Kültür" kavramına gelince, bu ortak bir kültüre bağlı olmanın bilinci içinde bulunan bir topluluk için sözkonusudur. Çağımızda millî kültür alanına giren öğeler oldukça geniş tutulmaktadır. Bunların başında dil ve edebiyat geldiği kuşkusuzdur. Onu tarih, inanç (din), gelenekler, töreler, sanat, sosyal yaşam ve davranış biçimi (aile ilişkileri, nezaket kuralları, giyim, mutfak vb), hukuk ve ekonomi düzenleri izlemektedir. Buna karşılık, düşünüş sistemi, örgütlenme, teknoloji (maddesel kültür) daha çok uygarlık çerçevesinde ele alınmaktadır.

Bir millî kültür oluşturan topluluğun mutlaka bir bağımsız devlet olması gerekmez. Bugün Sovyetler Birliği içinde, Slav olmayan topluluklar, Marksist-Leninist rejimin getirdiği sosyo-ekonomik tek

¹¹ "Atatürk'ten Yazdıklarım", Prof. Afetinan, Ankara 1969, s. 48.

¹² *İbid.*, s. 13.

¹³ Gazi Mustafa Kemal'in 30 Ağustos 1924 günü Dumlupınar konuşması, "Atatürk ve 30 Ağustos zaferinin ilk kutlanması" Prof. B. Tuncel, Ankara 1972, s. 71.

¹⁴ Atatürk'ün Kastamonu'da 24 Ağustos 1925 günü yaptığı konuşmadan.

düzene karşın, birer millî kültüre sahiptir. Kanada'da Fransız kökenli Quebec halkı, ya da Belçika'da Flamanlar ve Valonlar ayrı kültür- lere sahiptir. Hattâ, İsviçre'de 3-4 ayrı dil topluluğu, birbirlerine daha çok kaynaşmış da olsalar, farklı kültüre bağlıdır, denilebilir. Araplar, aynı uygarlık içinde, birbirlerinden az çok farklı kültür sahibidirler. Nitekim, "kuskus yemeğinin bittiği yerde (Libya) Magrip biter, Meşrik başlar" denilmesi Batı Arap dünyası ile Doğu Arap dünyasını kültürel ayırımına örnektir.

III. MİLLÎ KÜLTÜRLERDE DEĞİŞİM VE ETKİLEŞİM

Değişime uğramayan kültürün ölmeğe mahkûm olacağını ya da dumura uğrayacağını tarih göstermiştir. Bunun gibi, başka kültür- lerden etkilenmeyen kültür yok gibidir. Çok kez bu etkilenme karşı- lıklıdır. Kuşkusuz, daha çok gelişmiş bir kültür, çevresini ve çağımızda tüm dünyayı daha çok etkiler. Coğrafya konumları Türkiye'ninki gibi farklı kültür ve uygarlıkların kesiştiği noktalarda bulunan top- luluklar ister istemez sentezlere varmak zorundadır. Bu sentezler değişime açık, dinamik olmazsa yokolma tehlikesi de kaçınılmaz.

İletişim bu değişim ve etkilenişimin bugün en önemli araçlarıdır. İnsan dolaşımı, örneğin şimdilerde turizm, yabancı işçiler vb. de bir ölçüde etkileşimi ve değişimi sağlar. Ne var ki, bu sistemli bir olgu değildir. Buna karşılık, okullarda öğretim sistemi değişim süreci için son denli önemlidir. Ancak öğretime temel olan kitap, sinema, bilgisayar vb. zaten iletişim araçlarındandır. Böyle olunca, iletişim araçlarının çağımızda kültür değişimi ve etkileşimindeki önemi ortaya çıkar. Kaldı ki, bugünkü teknoloji ile iletişim sınır tanıma- dığından etkisi kaçınılmaz niteliktedir. Aşağıda değineceğimiz üzere, günümüzün toplumlarına düşen şey bu araçları iyi kullanmak, zararlı yanlarını önleyebilmektir.

Bu böyle olmakla birlikte, iletişimin etkisi bir topluma egemen olan siyasal otoritenin kararına göre, kısıtlanmakta ya da genişletil- mekte, hatta saptırılabilir: Totaliter rejimlerde, iletişim araçları resmî öğretinin gereklerine uygun biçimde ayarlanmıştır. Lenin'den beri Sovyetler Birliğinde durum budur. Mussolini ve Hitler zamanında da İtalya ve Almanya'da böyle olmuştur. Bugün dünyanın dört bir yanında, ister sağ, ister sol olsun, dikta rejimlerindeki uygu- lama da öyledir. Eldeki kitle iletişim araçları istenilen yönde ayar-

lanmıştır. Dışardan gelen bilgiler, mesajlar ve görüntülere karşı sansür, radyo parazit makineleri hazırır. Buna karşılık, çoğulcu rejimlerde değişimin gerçekleşmesine kapılar, ülkesine göre, az ya da çok açıktır. Kısıtlamalar ancak kamu düzeni, ahlâk, millî yüksek çıkarlar adına konulmaktadır.

Bu konuda Türkiye'nin kendine özgü bir tutumu olmuştur: Atatürk bir laik toplum oluşturmuş, geniş ölçüde İslâm kültür ve uygarlığının etkisindeki Türk toplumunu Batı modeli kültür ve uygarlık doğrultusunda yönlendirmiştir. Böylesine radikal bir değişim modern tarihte ilk kez görülmektedir. Artık, Atatürk'ün deyişle, "çağdaş uygarlık düzeyine" götürecektir yol ister istemez toplumun o güne dek benimsediği kültür değerlerini değişikliklere uğratıyordu. Genç Türkler döneminden beri yeni bir içerik kazanmağa başlayan "millî kültür" kesinlikle modern "ulus-devlet" kavramına uygun duruma giriyordu. İletişim araçları da, gazetesi, kitabı, radyosu vb. ile, bu kampanyaya yardımcı oluyordu. Bu, henüz çoğulcu olmayan, ama çoğulcu bir sisteme götüren bir geçiş döneminin gereği idi.

Şimdi, Türkiye'deki bu değişimin çeşitli alanlardaki göstergelerine bakabiliriz.

1. Din ve hukuk sistemi: Bir yandan inanç özgürlüğü tanınarak isteyen istediği gibi ibadet etmesi serbest tutulurken, öte yandan toplumsal yaşamla ilgili din kuralları yani şeriat bir kenara bırakılıp Batı modeli çağdaş yasalar yürürlüğe konulmuştur (Medenî Kanun, Ceza Kanunu vb.). Başka deyişle hukuk sistemi değişmiştir.

2. Öğretim ve düşünce sistemi: 1924 yılında kabul edilen "Tevhidi Tedrisat Kanunu" ile bilimsel ve akılcı bir yol başlatılmıştır.

3. Dil ve Edebiyat: "ulus-devlet" in doğal bir gereği olarak Türkçenin sadeleştirilmesi, aydının dili ile halkın dilinin yaklaştırılması, böylelikle millî kültürün güçlendirilmesi yoluna gidilmiştir. Edebiyat, özünü yitirmeksizin, Batı edebiyatından esinlenmiş, yeni biçimlerle donatılmıştır.

4. Tarih: Türk tarihine, onun Orta Asya'dan beri gelişmesine ağırlık verilmiş, ayrıca Anadolu uygarlıkları benimsenerek, bu toplumlar üzerindeki insanın kişiliği ortaya konulmak istenmiştir.

5. Müzik: Halk ve Klasik Türk (modal) müziği korunmuş, ancak Batı modeli de özendirilmiş, hattâ iki müzik arasında "polifonik" bir sentez süreci başlatılmıştır.

6. Plastik sanatlar ve mimari: Batı teknikleri ve kalıpları benimsemiş, ama giderek geneleksel çizgiler, renkler korunmuş, bir sentez başlamıştır.

7. Tiyatro, sinema vb.: Zaten başlamış bulunan tiyatro hızla gelişmiş, opera getirilmiş, s'nemacılığa atılmıştır. Ancak bunlar "millî" bir kişilik kazanma arayışı içindedir.

8. Folklor: Canlı tutulmaktadır.

9. Sosyal ilişkiler, semboller: Kadının özgürlük ve eşitliği yolunda bir İslâm ülkesi için örnek bir atılım yapılmıştır. Giyim kuşam Batılılaşmış, saygı, selâm, biçimsel değişikliklere uğramakla birlikte, özünü yitirmemiş, konukseverlik gibi geleneksel davranışlar sürdürülmüş, Türk mutfağı da korunmuştur.

Özetlemek gerekirse, bir Batılı tarihçinin deyişiyle, "Türkler ulus olmadan İmparatorluk oldukları" için ve bu İmparatorluğu koruyabilmek amacıyla ulusçuluğu en son benimseyen devlet durumuna girdikleri için, "millî kültür"ü oluşturmaları da gecikmiştir. Atatürk bu gecikmeyi kapatabilmek üzere millî kültür sürecini elinden geldiğince hızlandırmak istemiştir. Buna tepkiler olmuştur. Bu doğaldır. Bugün 60 yıllık bir geçmişi olan bu sürecin, bir yandan Türkiye'nin Doğu ile Batı arasındaki konumuna, öte yandan bin yıldır süregelen İslâm-Hıristiyan savaşımını barışçı ve uzlaştırıcı misyonuna uygun bir senteze ulaşmasını beklemek bir düşügedir.

Türkiye'nin tam bir Batılı toplum olup olamayacağı yolunda bugün kimi Avrupa ülkelerinde tartışmalara rastlanmaktadır. Konu böyle ortaya konulunca, buna genellikle olumsuz yanıt verilmektedir. Oysa, Atatürk'ün dediğı "çağdaş uygarlık" kavramı az çok farklıdır. Çağdaş uygarlıkta önemli olan Batının bilim, teknoloji ve düşünce sistemini, demokrasi rejimini ve hukuk sistemini benimsemek, değer hükümlerini ve davranış normlarını yaklaştırmaktır. Yoksa, Türk toplumu çağdaş uygarlık içinde elbette bir çok kültür özelliklerini koruyacaktır. Yukarıda değindiğimiz, Atatürk'ün "kişilik" sözünden bunu anladığına kuşku yoktur. Bu gibi özellikler Batılı devletler arasında da az çok bulunmaktadır. Türkiye'nin özellikleri daha fazla olacaktır. Bu doğal ve kaçınılmazdır. Çünkü, Türklerin millî kültürlerinde Doğudan gelen öğeler vardır. Bunlar çağımızın koşullarına göre yeniden biçimlenebilir, biçimlenmektedir. Türkler Müslümandır. Onlar bu dini, giderek çağdaş biçimde, özünü bozmadan, anlayıp uygulamaktadırlar. Türklerin Orta As-

ya' da şamanîlikten beri sürdürdükleri semboller, davranışlar vardır, doğayı severler, "step uygarlığı"ndan kalma gelenekleri vardır, askerdirler, kutsal bildikleri değer hükümlerinin gevşemesini istemezler. Ayrıca doğularındaki geniş bir İslâm dünyası ile yaşamsal nitelikte karşılıklı çıkarları vardır. Coğrafya konumu Türkiye'yi Doğu ile Batı arasında bir denge kurmağa itmektedir. Bu nazik dengeyi sürdürmesi kendisine olduğu gibi, her iki tarafın da yararınadır.

Şunu da belirtelim ki, "çağdaş uygarlık düzeyi"ne erişmek kolay bir şey değildir. Ne denli kararlı olursak olalım, bu süreç uzun bir zaman alacaktır. Batı toplumlarının da, 15. yüzyılda Rönesans'tan beri bugünkü düzeye gelebilmeleri için yüzyıllar geçmiştir. Önemli olan bu seçmede kararlı bulunmak ve yılmadan o çizgide yürümektir.

IV. İLETİŞİM ÜZERİNE TARTIŞMALAR:

Bu tartışmaların birincisi iletişim araçlarına sahip olma ve yazı, ses, görüntü vb. nin yayınlarını hazırlayıp bunları dünyaya iletebilmek olanakları üzerindedir. Başka deyişle, bu araçlara geniş ölçüde sahip bulunan, kitapları, gazeteleri, radyoları, televizyonları, filimleri video-kasetleri, müzik plâk ve teypleriyle, bilgileri, mesajları, sesli-görüntülü yapımlarını, müziklerini, dolayısıyla kendi kültürlerini sınırları ötesine yayabilen gelişmiş ülkelerle, hem bu araçlardan yoksun, hem de henüz kültürünü gösterecek yapımları gerçekleştiremeyen gelişme sürecindeki ülkeler arasındaki dengesizlikten ve bu dengesizliğin giderek daha da büyümesinden kaynaklanmaktadır. Yoksa, bu geri kalmış ülkeler de iletişimin ekonomik kalkınmadaki ya da eğitimin geliştirilmesindeki olumlu rolünün bilinci içindedirler.

İkinci tartışma, çoğulcu rejimlere sahip gelişmiş ülkeler, basın ve enformasyon özgürlüğüne bağlılıkları doğrultusunda bir uluslararası iletişim politikasında ısrar ederken, bir yandan komünist devletlerin böyle bir serbestlikten kaçınması, öte yandan gelişme sürecindeki Üçüncü Dünya Devletlerinin hem siyasal bakımdan, hem de körpe kültürlerini koruyabilmek ve bir az olsun kendilerini dışarıda tanıtabilmek bakımından, Batıların tutumuna karşı çıkmasından doğmaktadır.

Üçüncü bir tartışma, kitaplarda, dergilerde, filmlerde, TV yayınlarında maksatlı propaganda yapılması, pornografi, şiddet eylemleri, Batının fazla liberal aile toplum (permissive society) an-

layışını yansıtan filmler (Dallas TV dizisi gibi) gösterilmesinin pek çok ülkenin kamu düzenini, gelenek ve törelerini sarsmasından kaynaklanmaktadır. Bu tepkiler özellikle geleneksel toplumlara sahip devletlerden gelmekte, kısıtlayıcı önlemler alınmasını gerektirmektedir.

Tüm bu olgular uluslararası bir işbirliğini gerektirmektedir. Nitekim sorun çoktan UNESCO'nun gündemine gelmiş bulunmaktadır.

UNESCO Genel Konferansının 1980 Ekiminde Belgrad'da yapılan toplantısında Batılılar, Komünist Devletler ve Üçüncü Dünya ülkeleri arasında çetin tartışmalar sonunda, bir uzlaşma formülü olarak "consensus" ile kabul edilen, "Haberleşme ve İletişimde yeni bir dünya Düzeni"¹⁵ kararı birbiriyle bağdaştırılması ve her ülkede uygulanması zor ilkeler içeriyordu. Batılılar düşün, anlatım, basın ve haberleşme özgürlüğünü, yayınların serbestçe dolaşımını engelleyen önlemlerin kaldırılmasını, haberleşme kaynak ve kanallarının çeşitli olmasını, gazetecilerin ve iletişim işleriyle uğraşanların, sorumluluk içinde, özgürlüğü bulunmasını karar metnine koydurmuşlardı. Ülkenin içinde ve dışa yönelik yayınların serbest dolaşımına engel olunmaması ilkesi — uygulamanın nasıl olacağı bilinmemekle birlikte — Sovyetlerce verilen bir ödün gibi görünmüştü. Ama gene de, her ülkenin haberleşme konusunda egemenliğini koruyacağı belirtilmişti. Öte yandan, Üçüncü Dünya devletleri yararına olarak, kitle iletişim araçlarından daha geniş ve demokratik biçimde yararlanılması, bu amaçla örgütlenebilmek için gelişmiş ülkelerin de onlara yardım etmesi, her ülkenin kültürel kişiliğine ve onların (az gelişmişler anlamına) kendi kültür ve sorunlarını dünyaya tanıtılabilmeleri isteğine saygı gösterilmesi, hak gözetici biçimde, onların uluslararası haberleşmeye katılabilmeleri kabul edilmişti. Bu arada, etnik ve sosyal grupların, ayrıca kişilerin haberleşme kaynaklarından yararlanması ve iletişim sürecine katılabilmesi gibi, oldukça nazik bir hüküm de konulmuştu.

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu UNESCO'nun bu ilkelerinin uygulanmasını kolaylaştırmak için 18 aralık 1979 günü bir karar

¹⁵ UNESCO Genel Konferansının 25 Ekim 1980 günü bu kararının metni için bkz., UNESCO, *Records of the General Conference, Session 21.*

almakta gecikmemiştir¹⁶. Böylelikle, UNESCO'nun daha 1966 yılında "Uluslararası Kültürel İşbirliği" konusundaki Deklarasyonundaki¹⁷ her kültürü saygı ve kültürler arasındaki etkileşimi kolaylaştırıcı bir işbirliği öneren ilkeler, şimdi iletişim alanındaki işbirliği ile, Üçüncü Dünya ülkeleri yararına daha ileri götürülmüş oluyordu.

İletişim ve haberleşmenin çok hızlı gelişmesi sonucu, özellikle Üçüncü Dünya ülkelerini, kültürleri bakımından, kaygılandıran konuların, kanımızca, haklı yanları olduğu gibi, yersiz yanları da bulunmaktadır. Kuşkusuz, pek çoğu bağımsızlıklarına yeni kavuşmuş bu ülkeler, ulusal bir kişilik kazanma özlemi ile, gelenek ve törelerini allak bullak edici yazılı, sözlü ya da görüntülü yapımları denetlemek zorundadır. Bunun gibi, kendi kültürlerini dış dünyaya tanıtmak olanakları çok sınırlı olduğu için, uluslararası bir yardım ve işbirliği aramaları da meşru bir istektir. Ancak, Batının "standard kültürü"nü "kültür emperyalizmi" olarak görmek bir abartmadır. Çok kez, siyasal iktidarı elinde tutanlar, bu iktidarlarını sürdürebilmek için, toplumda gerekli değişimin dolayısıyla iletişim ve haberleşme serbestliğinin karşısına çıkmaktadır.

Atatürk Türkiye'sinin kültür ve uygarlıkta değişim süreci alanında ortaya koyduğu örnek, sanırım, gelişmekte olan bu pek çok ülke için uyarıcı ve eğitici niteliktedir. O nedenle, UNESCO'nun Türk modeli üzerine eğilmesini ve bu arada örgütün bir Genel Konferansının yakın bir gelecekte Türkiye'de toplanmasını sağlamağa çalışmalıyız.

¹⁶ UN, General Assembly, *Resolution on "Questions Relating to Information"*, Nr. 34/182.

¹⁷ UNESCO, *General Conference, 14th Session, "Declaration of the Principles of International Cultural Co-operation"*.